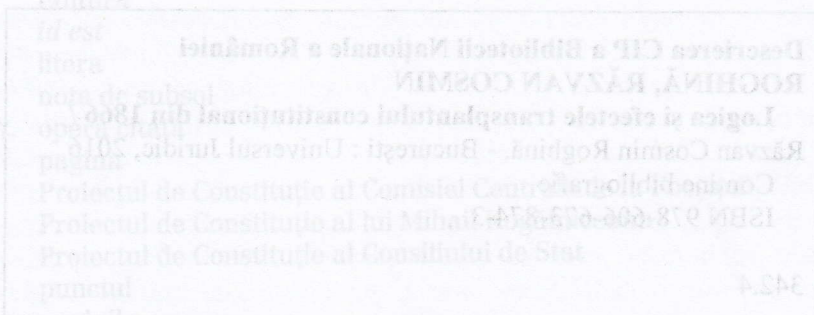

DR. RĂZVAN COSMIN ROGHINĂ

LOGICA ȘI EFECTELE TRANSPLANTULUI CONSTITUȚIONAL DIN 1866

Universul Juridic

București

-2016-

www.univjuridic.ro

Cuprins

Abrevieri	5
CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE	7
Tema, obiectivele, conținutul lucrării și metodologia cercetării	7
TITLUL I	
CIRCULAȚIA MODELELOR JURIDICE ÎN LUME.	
TRANSPLANTUL JURIDIC	26
Capitolul I. Fenomenologia transplantului juridic	26
Secțiunea 1. Problematika transplantului juridic	26
Secțiunea a 2-a. Teoriile transplantului juridic	31
§1. Teoria lui A. Watson <i>v.</i> teoria lui P. Legrand	31
§2. Teoria lui O. Kahn Freud	38
§3. Teoria lui E. Örucü	39
§4. Teoria lui G. Teubner	40
Secțiunea a 3-a. «Imaginile» teoriilor transplantului juridic. Jocul metaforelor	42
Secțiunea a 4-a. Actorii transplantului juridic	46
Scurte concluzii	47
Capitolul II. Transplantul constituțional, specie a transplantului juridic	49
Secțiunea 1. Transplantul constituțional. Prolegomene	49
Secțiunea a 2-a. Tipologia transplantului constituțional	51
Secțiunea a 3-a. Logica și efectele transplantului constituțional	54
§1. Justificări ale transplantului constituțional	56
§2. Succesul și eșecul transplantului constituțional	58
Scurte concluzii	65

TITLUL II**CONSTITUȚIONALISMUL MODERN LIBERAL.....66****Capitolul I. Ideologia constituționalismului liberal 66**

Secțiunea 1. „Patrimoniul filosofic” al constituționalismului modern liberal 67

§1. Teoriile contractului social.....68

1.1. Teoria lui T. Hobbes 69

1.2. Teoria lui J. Locke 71

1.3. Teoria lui J.J. Rousseau.....73

§2. Spiritul legilor și teoria separației puterilor în stat.....76

Secțiunea a 2-a. Coordonatele constituționalismului modern liberal.....80

Secțiunea a 3-a. Constituționalismul modern liberal – obiect al transplantului constituțional? 90

Capitolul II. De ce constituționalismul modern liberal?.....95

Secțiunea 1. Reperete de reformă ale elitei politice românești 95

Secțiunea a 2-a. Înregistrarea influențelor liberale și neliberale în dezvoltarea constituțională a României (1711-1866).....97

TITLUL III**EVOLUȚIA IDEILOR ȘI A REGLEMENTĂRILOR****CONSTITUȚIONALE ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE (1711-1866).****PREMISELE TRANSPLANTULUI CONSTITUȚIONAL DIN 1866 .....105****Capitolul I. Țara Românească și Moldova în epoca absolutismului luminat și în debutul epocii monarhiei neoabsolutiste 105**

Secțiunea 1. Receptarea ideilor constituționale în epoca fanariotă (1711-1821).....105

Secțiunea a 2-a. Primele reforme constituționale (1821-1830) 113

Secțiunea a 3-a. Regulamentele Organice și primele reacții împotriva neoabsolutismului regulamentar (1831-1848).....118

Capitolul II. Revoluția din 1848 – punte către constituționalismul românesc modern 126

Secțiunea 1. Viziunea revoluției muntene asupra organizării statului 129

Secțiunea a 2-a. Viziunea revoluției moldave asupra organizării statului.....	135
Capitolul III. Nașterea statului național unitar român. Autoritarismul domnesc moderat – paradoxul debutului regimului parlamentar românesc.....	141
Secțiunea 1. Divanurile ad-hoc (1857) și Convenția de la Paris (1858).....	141
§1. Divanurile ad-hoc (1857).....	141
§2. Convenția de la Paris (1858).....	146
Secțiunea a 2-a. De la Asociația de state la statul național unitar român.....	149
Secțiunea a 3-a. Proiectele de reformă constituțională și așezarea coordonatelor regimului parlamentar.....	152
§1. Proiectul de Constituție al Comisiei centrale de la Focșani (1859).....	152
§2. Proiectul de constituție al lui A.I. Cuza (1863) și Statutul Desvoltător al Convenției de la Paris (1864).....	153
TITLUL IV	
NECESITATEA TRANSPLANTULUI CONSTITUȚIONAL DIN 1866 ȘI PROBLEMATICA IZVOARELOR JURIDICE.....	161
Capitolul I. Pericolul destrămării statului român național și unitar. Urgența legitimării europene.....	161
Secțiunea 1. Chestiunea prințului străin.....	164
Secțiunea a 2-a. Urgența legitimării internaționale a statului național și unitar român pe calea modernizării constituționale.....	170
Capitolul II. Problematika izvoarelor juridice ale Constituției de la 1866.....	179
Secțiunea 1. Transplantul constituțional de la 1866, direct sau indirect?.....	182
§1. Drepturile și libertățile fundamentale.....	182
§2. Suveranitatea națională și guvernământul reprezentativ.....	185
§3. Separația puterilor în stat.....	188
Secțiunea a 2-a. Actorii transplantului constituțional de la 1866.....	199

TITLUL V**INSTITUȚIILE ȘI MECANISMELE CONSTITUȚIEI DE LA 1866.....204****Capitolul I. De la politica *fait accompli* la explorarea monarhiei constituționale parlamentare 204**

Secțiunea 1. Politica *fait accompli* și transplantul constituțional 204

Secțiunea a 2-a. Explorarea monarhiei constituționale parlamentare dualiste.....207

§1. Principalele trăsături ale regimului parlamentar dualist ...209

§2. Așezarea puterilor în Constituția de la 1866.....212

2.1. Monarhul – șef al executivului și co-legislator 212

2.2. Parlamentul – reprezentantul și legislatorul națiunii.....224

2.3. Guvernul – parte din puterea executivă bicefală.....233

2.4. Puterea judecătorească 238

Capitolul II. Suveranitatea națională și guvernământul reprezentativ. Sistemul electoral de la 1866 239

Secțiunea 1. Drepturi și libertăți. Exercițiul drepturilor politice, între cultură națională și transplant 241

Secțiunea a 2-a. Sistemul electoral consacrat de Constituția și legea electorală de la 1866 251

TITLUL VI**DE LA „FORMA” REGIMULUI PARLAMENTAR DUALIST LA „FONDUL” MONARHIEI GUVERNAMENTALE.....260****Capitolul I. Frământările politice de până la 1871. Creionarea autoritarismului monarhic.....260**

Secțiunea 1. „Partidele” politice, între ideologie politică și interese de grup 261

Secțiunea a 2-a. Evidențierea personalității monarhice a lui Carol I.....277

Capitolul II. Monarhia guvernamentală (1871-1914) 291

Secțiunea 1. Viața politică de după 1871. Parlamentul – emanație a guvernului (monarhic).....291

Secțiunea a 2-a. Rotativa guvernamentală – îndepărtarea de guvernământul reprezentativ 303

TITLUL VII	
CARACTERIZAREA TRANSPLANTULUI CONSTITUȚIONAL DE LA 1866.....	314
Capitolul I. Teoria formelor fără fond. Autocritica transplantului constituțional	314
Secțiunea 1. Formele fără fond – expresie a dezechilibrului dintre societatea românească și transplant	314
Secțiunea a 2-a. Perspectivele teoriei formelor fără fond asupra transplantului juridic	319
Capitolul II. Parametrii raționali și iraționali ai transplantului constituțional de la 1866.....	336
Secțiunea. 1. Parametrii raționali.....	337
§1. Urgența legitimării internaționale a statului națiune prin intermediul modernizării constituționale	337
§2. Replica dată regimului autoritar cuzist.....	340
Secțiunea a 2-a. Parametrii iraționali.....	341
Capitolul III. (In)Succesul transplantului constituțional	356
Secțiunea 1. Succesul transplantului constituțional. Legitimarea internațională a statului român național și unitar ...	356
Secțiunea a 2-a. Eșecul transplantului constituțional. Raportul dintre formă și fond	359
§1. Forma a iritat fondul?	363
§2. Fondul a modificat forma?	367
§3. Forma a modificat fondul?	371
CONSIDERAȚII FINALE	374
BIBLIOGRAFIE.....	383

Titlul I

Circulația modelelor juridice în lume.

Transplantul juridic

CAPITOLUL I

Fenomenologia transplantului juridic

Secțiunea 1

Problematica transplantului juridic

Dreptul comparat și istoria dreptului ne arată că dreptul este dinamic, mereu într-o continuă dezvoltare, schimbare sau mutație. Cercetarea acestei dimensiuni dinamice a devenit o preocupare centrală a dreptului comparat. Accentul este pus pe explorarea fenomenului circulației modelelor juridice în lume, evocat în doctrină prin sintagma *transplant juridic*¹. Prin transplant juridic înțelegem procesul prin care un sistem de drept adoptă sau preia instituții, norme, concepte juridice sau chiar sisteme politice din alte sisteme de drept².

O teorie generală a transplantului juridic a fost articulată de A. Watson în anii '70 ai secolului al XX-lea³. Profesorul american (de

---

¹ A. Watson, prin publicarea lucrării *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law* în 1974 (Edinburgh, Scottish Academic Press), publicată într-o nouă ediție în 1993 (The University of Georgia Press, Athens and London), este cel care a deschis planul a numeroase discuții în jurul relației dintre lege și societate și asupra factorilor care determină schimbările în drept.

² În lucrare, în ideea de a evita unele enumerări redundante, vom folosi, după caz, și termeni precum *corpuri juridice* sau *elemente juridice*, pentru a ilustra obiectul general al transplantului juridic/constituțional.

³ De reținut este că A. Watson nu dezvoltă în același timp o teorie generală a dreptului în raport cu societatea, deși acesta pare că pune un real accent pe universalitatea teoriei sale (a se vedea M. Ewald, *Comparative Jurisprudence (II): The Logic of Legal Transplants*, *American Journal of Comparative Law*, vol. 43, nr. 4, 1995, pp. 504-506). De remarcat este, în același context, și faptul că A. Watson și-a epuizat exemplele doar în sfera dreptului privat și doar cu referire la dreptul

origine scoțiană) este de părere că dezvoltarea dreptului are loc de cele mai multe ori prin intermediul transplantului juridic¹. Punând dreptul în

occidental; aceste aspecte atrag un caracter de ambiguitate asupra viziunii sale teoretice (a se vedea R. Cotterrell, *Is There a Logic of Legal Transplant?*, în „Adapting Legal Cultures”, D. Nelken, J. Feest (eds.), Hart Publishing, Oxford - Portland Oregon, 2001, p. 78). În *Legal Culture vs Legal Tradition* (în „Epistemology and Methodology of Comparative Law”, M. Van Hoecke (ed.), Hart Publishing, Oxford and Portland Oregon, 2004, pp. 1-7), A. Watson își avertizează cititorii, probabil în urma numeroaselor lucrări care s-au ocupat de critica teoriei sale, că se referă doar la domeniul dreptului privat și că dreptul constituțional este dincolo de cunoașterea sa (p. 1). Această remarcă cântărește foarte mult nu doar pentru înțelegerea respectivului articol, ci și pentru evaluarea corectă a teoriei sale despre circulația modelelor juridice în lume. Faptul că A. Watson nu s-a concentrat în studiile sale și pe *ce urmează după actul de transfer?* (efectele transplantului), mulțumindu-se doar să precizeze că dreptul transplantat suferă modificări în contact cu societatea receptoare (a se vedea A. Watson, *Legal History and Common Law for Europe, Mystery, Reality, Imagination*, Arne Longfern Offset AB, Sticholm, 2001, p. 104; *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, The University of Georgia Press, Athens and London, 1993, p. 114), denotă încă o dată că acesta nu a avut în atenție și transplanturile juridice din dreptul public. În pofida acestui lucru, profesorul american a reușit să suscite, prin lucrările sale, discuții similare și în sfera dreptului public. Ideile lui A. Watson trebuie să fie nuanțate în momentul în care sunt scoase din eșafodajul lor specific, atunci când părăsesc tărâmul dreptului privat.

¹ A se vedea, în acest sens, A. Watson, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law...*cit., pp. 7-9; *Aspects of Reception of Law* (American Journal of Comparative Law, vol. 44, 1996, nr. 2, pp. 335-352); *Comparative Law and Legal Change* (Cambridge Law Journal, vol. 37, 1978, nr. 2, pp. 313-336), *Legal Transplants and Law Reform* (Law Quarterly Review, vol. 92, nr. 1, 1976, pp. 79-84); *Society and Legal Change* (Scottish Academic Press, Edinburgh, 1977; 2nd ed., Temple University Press, Philadelphia, 2001); *Sources of Law, Legal Change, and Ambiguity* (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984); *The Evolution of Law (The Evolution of Law)*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1985); *Legal Origins and Legal Change*, (Hambledon Press, London, 1991); *The Evolution of Western Private Law* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001); *From Legal Transplants to legal formants* (American Journal of Comparative Law, vol. 43, nr. 3, 1995, pp. 469-476); *Law out of context* (Edinburgh Law Review, vol. 4, nr. 2, 2000, pp. 147-167) ș.a. Este curioasă promovarea sintagmei „transplant juridic” (*legal transplant*) de către profesorul american (de origine scoțiană) A. Watson, părintele ei, în condițiile în care a sa teorie nu pune în prim-plan caracteristicile unui transplant în sensul său organic. Acesta nu s-a aplecat pe exprimarea condiției compatibilității într-un mod care să determine cititorul s-o ia în considerare ca pe o condiție generală pentru reușita transplantului juridic. Nu s-a preocupat și cu explicarea teoretică a transformărilor, influențelor și mișcărilor ce au loc în sistemul de drept importator. De aceea au apărut și alte teorii, fie sub forma unor prelungiri menite să acopere laturile nedezvoltate de profesorul american, fie sub formă de replică.

relație cu societatea, neagă universalitatea teoriei dreptului ca oglindă a societății (*mirror thesis*). Nu pune accent pe cerința compatibilității fondurilor sociale care intră în ecuația unui transplant juridic și susține că evoluția dreptului poate să fie edificată și fără a face referire la factori sociali, politici și economici. Existența legii este, pentru A. Watson, mult mai importantă decât împrejurarea că ea a fost creată sub influența anumitor condiții sociale¹.

Complexitatea problematicii transplantului juridic a atras atenția și altor teoreticieni. Tema a căpătat într-un scurt timp caracter de dezbatere, oferind bogate versiuni teoretice. Actualmente, nu mai putem face referire la o teorie generală a fenomenului pus în discuție. Întâlnim multe teorii, unele chiar puternic antagonice, cum este cea a lui P. Legrand în raport cu cea a lui A. Watson. Primul a elaborat puternice contestații cu privire la posibilitățile transplantului juridic, subliniind artificialitatea transferului, faptul că doar „aparent” corpurile juridice străine se regăsesc și în sistemul așa-zis receptor². Profesorul francez s-a făcut cunoscut ca un puternic adept al teoriei potrivit căreia dreptul este imaginea societății.

Așadar, în doctrină este susținută atât ideea că nu există mari piedici în a exporta o normă juridică dintr-o perioadă istorică în alta sau de la un stat la altul, cât și opinia care respinge posibilitatea transplanturilor juridice, negându-se capacitatea acestora de a prinde rădăcină

¹ *Idem, Legal Transplants: An Approach to Comparative Law...*, cit., p. 96. O abordare similară găsim în comentariile lui F. Schauer cu privire la un caz de transplant juridic efectuat între sistemul de drept estonian (receptor) și cel american (donator). Fondul receptor a transplantat *legea falimentului* din dreptul american cu succes: *For Estonia to have an American bankruptcy law (which it does, drafted largely by faculty and students of the Georgetown Law School) seems to most Estonians not much different from drinking French wine and from owning German cars, Japanese televisions, and Taiwanese bicycles* (în *The Politics and Incentives of Legal Transplantation*, Center for International Development, Harvard University, 2000, p. 8). Totuși, autorul subliniază faptul că factorii politici, sociali și culturali sunt mult mai importanți pentru migrația ideilor, normelor și instituțiilor de drept constituțional decât pentru cele care privesc, spre exemplu, dreptul afacerilor, dreptul comercial sau fiscal. Transplantul constituției americane ar fi fost cu totul altceva pentru estonieni, întrucât ar fi însemnat o limitare a suveranității lor și a celui specific care face ca o națiune să se constituie ca o națiune (*Ibidem*). Un caz similar întâlnim în dreptul polonez (W. Osiatynski, *The Constitution - Making Process in Poland*, Law and Policy, vol. 13, 1991, pp. 125-143).

² A se vedea, în acest sens, P. Legrand, *The Impossibility of „Legal Transplants”*, Maastricht Journal of European and Comparative law, vol. 4, 1997, pp. 111-124.

în fonduri societale străine. Întâlnim și poziții de mijloc, care preiau și dezvoltă variabile de la extreme. Astfel de poziții sunt, spre exemplu, cele adoptate E. Örucü, K. Freund sau G. Teubner, care, în funcție de unghiul de abordare, se apropie mai mult sau mai puțin de una din extreme. Din perspectiva acestor teorii de mijloc, întrebarea centrală a dezbaterii este: dreptul unui stat, dezvoltându-se în baza unor condiții istorice proprii, specifice, se poate transplanta în alt sistem de drept? Răspunsul general este unul afirmativ, însă condiționat de necesitatea unei selecții raționale a celor transplantate și de cerința adaptării acestora la cultura societății receptoare¹. De evidențiat este faptul că aceste cerințe au fost lansate în ecuația unui transplant juridic de succes², în care elementele transplantate produc efectele urmărite de receptor sau chiar unele mai bune, neașteptate. Se poate traduce ideea că, pentru a crește șansele de succes, un transplant juridic trebuie să fie efectuat pe baze raționale și în mod conștient³. Dacă fondul receptor nu poate susține bagajul importat, cel mai probabil din cauza diferențelor culturale, transplantul juridic, deși formal există, poate să fie nociv. Drept urmare, în cursul dezbaterilor actuale, întrebarea centrală ar trebui să fie: *dreptul unui stat, dezvoltându-se în baza unor condiții istorice proprii, specifice, se poate transplanta cu succes⁴ în alt sistem de drept?*

¹ A se vedea, în acest sens, E. Örucü, *Law as Transposition*, International and Comparative Law Quarterly, vol. 51, 2002, pp. 212 și urm.

² În principiu, un transplant juridic este efectuat cu speranța succesului, dar uneori este posibil să lipsească intenția de a da viață celor transplantate în fondul receptor; un transplant juridic poate să fie efectuat și din considerente extrasociale. De aceea, este necesar să se facă disociere între transplantul juridic pozitiv/formal și transplantul juridic în acțiune. Primul este evaluat doar prin criteriul existenței normelor sau instituțiilor juridice în sistemul receptor, iar ultimul este analizat prin prisma efectelor pozitive/negative pe care corpurile juridice transplantate le generează în noul fond. În cel din urmă caz, este vorba despre dimensiunea dinamică a dreptului, despre interacțiunea concretă a celor importate cu sistemul de drept gazdă – dreptul în acțiune (R. Cotterel, *op. cit.*, p. 79).

³ A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 66-67; *Idem*, *Dreptul comparat contemporan și actualitatea teoriei „formelor fără fond”*, Pandectele Române nr. 4/2009, p. 42.

⁴ Succesul transplantului juridic este o altă problematică complexă din cadrul fenomenologiei circulației modelelor juridice în lume. Nu există o teorie încheiată, capabilă să ilustreze fără echivoc un tipar de succes al transferului juridic. Succesul unui transplant juridic este pus în mod inevitabil în discuție prin prisma efectelor sale. Tocmai această împrejurare împiedică dezvoltarea unei teorii generale a transplantului juridic de succes. Spre exemplu, putem observa efecte benefice pentru

În opinia noastră se poate oricând transplanta orice element/corp juridic¹, dar nu se poate transplanta cu succes oricând și orice element/corp juridic. Constatarea că fenomenul denumit *transplant juridic* se înregistrează la o scară largă și de regulă în mod voluntar nu impune și concluzia că ar fi mereu benefic, de succes. În acest sens, s-au promovat și abordări teoretice care pun accent pe cauzele² și efectele³ sale. De asemenea, s-au pus în lumină tipologii ale transplantului juridic⁴. Totodată, s-a remarcat că transplantul constituțional, specie a transplantului juridic, este mai dificil de efectuat, evaluat sau controlat. Având în vedere natura și efectele generale pe care normele de drept constituțional le implică, importul constituțional poartă un risc mai însemnat de respingere, mai ales dacă nu sunt întreprinse anumite pregătiri sau evaluări raționale înainte și după actul de transfer⁵.

autorii/inițiatorii transplantului, dar, în același timp, să constatăm consecințe negative pentru restul societății sau invers. În care caz transplantul este de succes? Răspunsurile, din nou, pot alterna, în funcție de modul de abordare a problemei.

¹ Prin transplantul unui element/corp juridic ne referim atât la posibilitatea importării unui întreg sistem politic, cât și la posibilitatea importării doar a unui concept juridic.

² Pentru detalii, a se vedea M. Ewald, *op. cit.*, pp. 489-510; R. Sacco, *Legal formants: A dynamic approach to comparative law* (II), *American Journal of Comparative Law*, vol. 39, nr. 1, 1991, pp. 1-34; J.M. Miller, *A Typology of Legal Transplants: Using Sociology, Legal History and Argentine Examples to Explain the Transplant Process*, *American Journal of Comparative Law*, vol. 5, 2003, pp. 839-886. În lucrarea noastră, în cuprinsul Titlului I, Capitolul II, Secțiunea a 2-a, vom aborda tipologia transplantului constituțional – specie a transplantului juridic; tipologia prezentată este valabilă și pentru transplantul juridic în genere.

³ Pentru detalii, a se vedea D. Berkowitz, K. Pistor, J.F. Richard, *The Transplant Effect*, *American Journal of Comparative Law*, vol. 51, nr. 2, 2003, pp. 163-204; G. Teubner, *Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies*, *Modern Law Review*, vol. 11, 1998, pp. 11 și urm.; E. Örcü, *op. cit.*; *Eadem*, *Critical Comparative Law: Considering Paradoxes for Legal Systems in Transition*, *Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking*, nr. 59, Kluwer, 1999, p. 119; *Eadem*, *The Enigma of Comparative Law. Variations on a Theme for the Twenty-first Century*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2004, pp. 94 și urm.; R. Cotterel, *op. cit.*, p. 79; Smits J.M., *On Successful Legal Transplants in a Future Ius Commune Europaeum*, în „*Comparative Law in the 21st Century*”, Harding A., Örcü E. (eds.), Kluwer Academic Publishers, London, Hague, New York, 2002, p. 138 și urm.

⁴ J.M. Miller, *op. cit.*, pp. 843-867.

⁵ M. Guțan, *Romanian Tradition in Foreign Law Import...*, *cit.*; W. Osiatynski, *Paradoxes of Constitutional Borrowing*, *International Journal of Constitutional Journal* nr. 2, 2003, pp. 244-268.